

ERIK VIO, RIJEČKI KIRURG NA RASKRIŽJU POVIJESTI

ERIK VIO, SURGEON FROM RIJEKA AT HISTORY'S CROSSROAD

Marinko Lazzarich*

SUMMARY

*The fact that many famous denizens of Rijeka belong to different nationalities confirms this city's historic multicultural image. The life story of Erik Vio (1910-1996), renowned surgeon of international reputation, reflects the fate of many displaced residents of Rijeka who left to live in exile. After graduating in Rome, Vio worked as a medical doctor in Hong Kong for almost three decades. The question is whether a surgeon from Rijeka chose to live in Hong Kong because it reminded him of his hometown? The author finds the root of this thesis in Vio's novel *The Pathways of Freedom* ("Irwege der Freiheit", Köln 1978), a particular medical-philosophic diagnosis of the contemporary civilization's spiritual state. Rare fragments dedicated to Rijeka confirm Vio's actual detachment; faced with his own identity, but also with the others' with whom he shared his living space, a surgeon from Rijeka became a true citizen of the world and at the same time a stateless person with no roots of his own. Through the projection of Hong Kong one can detect the novel's identification backbone: writer's provocation of the ideological perspective on socio-cultural relations. By engaging in the interpretation of Vio's *The Pathways of Freedom* the author seeks to dissect a sociological dimension of descriptions of dual identities in border space. This leads to the issue of understanding and tolerance toward the others.*

Key words: *the literature of the border; history; immigration topics; repressed identity; Erik Vio.*

---

* Adresa za dopisivanje: Marinko Lazzarich, Katedra za metodike nastavnih predmeta humanističkih znanosti i umjetnosti, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Sveučilišna avenija 6, 51000 Rijeka, Hrvatska. E-pošta: marinko.lazzarich@ufri.hr.

UVOD

U sjevernojadranskom arealu je intenziviran osjećaj rubne situacije i graničnoga prisuća. Svojom je geopolitičkom pozicijom Rijeka / Fiume, kao urbano središte regije, s vremenom zadržao *image* rubnoga mjesta na čijem se prostoru povijest znala okrutno poigrati. No, Jadran je i *locum vivendi*, susretnište različitih kultura, stoga je Rijeka bila grad miroljubive koegzistencije ali i sukoba interesa. Pripavši Kraljevini Italiji nakon Prvog svjetskog rata Rijeka je politički i ekonomski ostala izolirana u odnosu na Apeninski poluotok. U međuratnome je razdoblju riječka društvena i kulturna klima na talijanskom jeziku veoma živa pa možemo govoriti o svojevrsnom separatnom tijelu (*corpo separato*) u hrvatskom kulturnom okružju [9]. U priobalju je talijanska sastavnica bila neodvojivi dio kulture i književnosti. Rat i veliki poslijeratni egzodus autohtonog talijanskoga stanovništva i brojne migracije iz temelja su izmijenile socijalnu sliku grada. Propitivanje povijesne "istine" postaje važna, a u nekim slučajevima i temeljna tematska odrednica literarnih iskaza skupina pisaca različitih nacionalnosti [2], a njihovi tekstovi vrelo informacija o aspektima života koje službeni povijesni zapisi prešućuju ili marginaliziraju [8]. Motivom egzodusa pozabavili su se književnici *iseljene Rijeke*: Enrico Morovich, Marisa Madieri, Paolo Santarcangeli i Valentino Zaichen.¹ Kao i u slučaju poznatijih srednjoeuropskih književnika (R. Musil, I. Svevo, C. Milosz, C. Magris i dr.), riječki se književnici u svojem stvaranju kreću ne uvijek jasnim razdjelnim granicama između književnosti i historiografije [5].

---

¹ Autori naglašenom nostalgijom izražavaju svoje osobno životno iskustvo, ali i općeljudsku tragediju jednoga naroda. U prozi Enrica Morovicha (1906-1994), najznačajnijega književnog ezula, osim melanholičnih tonova ne može se iščitati negativni naboj i antisemitizam nacionalističke provenijencije. U svojim pripovijetkama Morovich ne prikazuje ekonomsku degradaciju koja je natjerala ezule na dugogodišnji život u barakama, već promjenu vlastitog doživljaja svijeta. Nostalgična autobiografska proza Marise Madieri (1938-1996) također ulazi u fundus *fluminensiae*. Unatoč proživljenim poratnim traumama njezin iskaz nije opterećen osobnom gorčinom nacionalne averzije, već iz doživljaja slavenskoga pučanstva izvire razumijevanje za patnju oba naroda. Riječki književnik Paolo Santarcangeli (1909-1995) tematizira raseljenost svojih sugrađana po svijetu. Njegov roman *Luka obezglavljena orla* (*Il porto dell'aquila decapitata*, 1988) s uporištem u gradu na Kvarneru otkriva duhovno stanje jednog ezula lišenog svojih korijena. Jetka ironija postaje zaštitni znak marinističkoga pjesnika Valentina Zaichena (Rijeka, 1938) u čijim zbirka dolazi do izražaja osobne bolne uspomene iz uspomena iz djetinjstva.

Krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća razvidan je porast memorijalističke proze s temom "ostanka" i "odlaska"² autora koji u svome genetskom kodu baštine pripadnost dvojnim nacijama. U njihovim tekstovima dolazi do izražaja zaokupljenost povijesnim i kulturnim karakteristikama naroda na obali Jadrana [13]. Balkanske geopolitičke promjene inicirale su pojavu novih književnih žanrova i drugačijih faktifikacija. Svoju literarnu interpretaciju doživjele su priče generacija na raskrižju povijesti i vrtlogu kolektivnih sukoba [1], no, valja naglasiti kako egzilno-ezulska sudbina riječkih Talijana koji su morali napustiti grad nije bila česta tema riječkih pisaca na hrvatskome jeziku.³ Analizirajući odjeke poslijeratnoga života ovih krajeva u talijanskoj književnosti uočljiva je neujednačena umjetnička razina teksta. Među najboljim su ostvarajima prozni tekstovi o egzodusu nastali iz pera autora koji u svojim genima baštine talijanske i slavenske korijene [14].

U knjizi *Stranputice slobode*, riječkoga liječnika Erika Via, otvaraju se pitanja vezana uz različite i međusobno prožete nacionalne entitete. Stranice ovoga romana na osebujan način predstavljaju svjetove koje je specifičan povijesni trenutak okupio i prestrojio: Vio svoje kulturne vidike počinje formirati u predratnome razdoblju kao pripadnik talijanskoga nacionalnoga bića, a nastavlja ih razvijati poslije rata u uvjetima kada taj isti nacionalni moment zaprima sasvim novo značenje [20]. Kroz Viov se izričaj artikulira pozicija pojedinca, ali i ona ukupnog talijanskog nacionalnog korpusa opterećena razmještenošću na manjinsku poziciju. *Stranputice slobode* postaju poticajno poprište za propitivanje novovremenih procesa i mogućnosti interkulturalnoga dijaloga. Osim razotkrivanja specifičnih Viovih spisateljskih impulsa, intencija je ovoga rada situirati roman *Stranputice slobode* u višekulturno nasljeđe suvremene riječke stvarnosti.

---

² U hrvatskoj se književnosti tema egzodusa pojavljuje tek osamdesetih godina 20. stoljeća u djelima Nedjeljka Fabrija i Milana Rakovca, književnika koji su trajno zaokupljeni povijesnim i kulturnim karakteristikama susjednih naroda. Proces osvješćivanja vlastite povijesti, kulture i odnosa prema gradu dogodio se u Rijeci neposredno pred Domovinski rat.

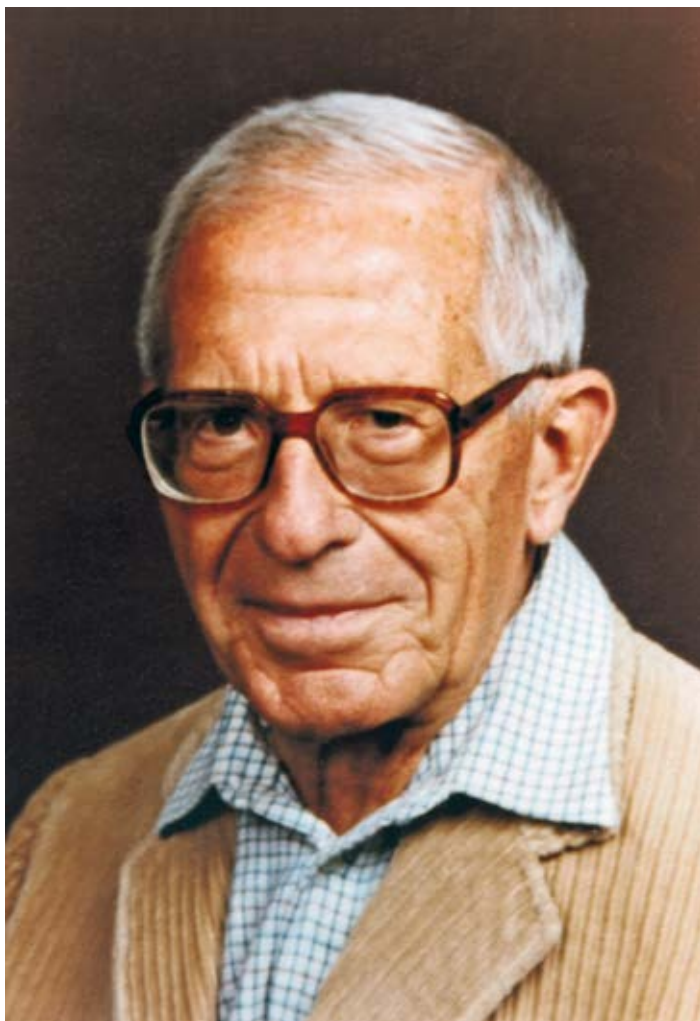
³ Riječ je o književnosti "izvan iskustva emigracije". Dok talijanski pisci promatraju grad iz vanjske perspektive, hrvatski autori sagledavaju situaciju iz rakursa kulture koja je ostala na lokaciji obilježenoj povijesnim previranjima. Ezulski su motivi zaživjeli u djelima dvaju generacijski bliskih autora – Srećka Cuculića (Rijeka, 1937) i Nedjeljka Fabrija (Split, 1937). Cuculićev je mediteranski diskurs svojom polilingvalnošću zaživio u *Fijumanki* (1986), kulturnome romanu mlađih generacija Riječana. Međutim, intrigantni riječki motiv dvojnosti nije bio piščeva intencija, stoga na stranicama *Fijumanke* nije iščitljiva problematika suživota. Za razliku od Cuculića literarizacija Rijeke kao grada u specifičnom položaju povijesnih i geopolitičkih previranja u Fabrijevome *Vježbanje života* (1985) nije tek memorijalistička kronika jednog prohujalog vremena. Poput Marise Madiere i Fabrio demitologizira povijest promatrajući situaciju iz perspektive različitih kultura koje dijele isto mjesto.

POLITIKA IDENTITETA

Identitet je bio i ostao tematska opsesija književne Rijeke, a borba identiteta i zahvalan topos literarne interpretacije. Sam leksem *granice* uvijek asocira na nekakvu podjelu, stoga je granica i mjera identiteta [10]. Kao dinamična kategorija identitet mora imati mjeru kako bi opstao, a ne da bi spriječio nastanak novih (drugih) identiteta "jer identitet se ne gubi toleriranjem *Drugog*." (Granić, 2007: 196). Povijesni image višekulturnoga lokaliteta potvrđuje činjenica kako su najznačajniji predstavnici književne Rijeke zapravo književnici triju različitih nacionalnosti: Mađar Ödön von Horvath koji piše na njemačkom jeziku, Talijan Enrico Morovich i Hrvat Janko Polić Kamov [19]. Život Riječanina Erika Via (1910-1996), priznatoga kirurga svjetskoga glasa, podsjeća na uzbudljivi roman.⁴ Njegova je biografija ispunjena brojnim začudnim detaljima, usponima i padovima, poput sudbine mnogih raseljenih Riječana. Rijeka / Fiume je u doba Viova rođenja bila prosperitetni grad.⁵ Mali je Erik svakodnevno pratio ubrzani razvoj grada u kojem je rođen. U dobi od deset godina nije mogao ni sanjati da bi jednoga dana mogao napustiti prosperitetno lučko središte. Nažalost, to se dogodilo - geografski udaljen od literarne matice, upoznat s problematikom raseljenoga grada, Erik Vio je ostao na margini interesa medicinske i književne javnosti na ovim prostorima. Napustivši rodni grad nakon studija, čitav je život proveo u svjetskim metropolama, tek povremeno svraćajući u posjet Rijeci. Postavlja se pitanje: bira li Vio život u Hong Kongu jer ga podsjeća na rodni grad?

⁴ Liječnik i književnik Erik Vio rođen je 1910. god. u tipičnoj riječkoj srednjoeuropskoj obitelji, čiji su članovi bili pripadnici različitih nacionalnih i kulturnih krugova. U obitelji njegova oca Antonija govorilo se talijanskim jezikom, dok su se roditelji njegove majke Marije, rođ. Catti, služili isključivo njemačkim jezikom budući da se njegov djed oženio Bečankom Josephinom Rudolf. Stoga je budući kirurg još za djetinjstva i mladosti provedene u Rijeci naučio nekoliko svjetskih jezika. Osim uspješne liječničke karijere po svjetskim metropolama dio života provodi u Južnoafričkoj Republici i Tajvanu. U mirovini se nastanjuje u Andori gdje se posvećuje pisanju. Objavio je tridesetak zbirki pjesama na tri- ma jezicima, po čemu je specifičan u književnim krugovima – poeziju piše na njemačkom, talijanskom i engleskom jeziku.

⁵ Valja se samo prisjetiti važnijih događaja: u Rijeci je 1852. godine puštena u rad prva plinara u jugoistočnoj Europi, Riječka tvornica konopa najstarije je industrijsko postrojenje u gradskoj povijesti, u Rijeci 1909. god. snimljen prvi hrvatski igrani film. Osim izuma torpeda, u Rijeci je prvi put u povijesti fotografiran let puščanog zrna. U gradu su živjele brojne znamenite ličnosti: Riječanin Roberto Bartini konstruirao je zrakoplov, dok je Fiorello Henry La Guardia (član Američkog senata i gradonačelnik New Yorka) igrao za riječki nogometni klub *Aletico Fiumano*. George Von Trapp, najodlikovaniji podmornički kapetan Austro-Ugarske Monarhije, pohađao je srednju pomorsku školu i Pomorsku akademiju u Rijeci. Na porincu podmornice u brodogradilištu na Kantridi Georg je upoznao i zaljubio se u unuku Roberta Whiteheada, Agathu, te su se 1911. godine vjenčali u Rijeci. Šezdesetih godina prošloga stoljeća snimljen je jedan od najboljih glazbenih filmova svih vremena o obitelji Von Trapp, *Moje pjesme moji snovi*.

Dr. Erik Vio (1910.–1996.)

Putovi se književnost i povijest često isprepliću, književnici se nadahnjuju povijesnim zbivanjima stvarajući u svojim djelima živopisniju, literariziranu verziju povijesnih događaja, nerijetko zanimljiviju i od same stvarnosti. O burnoj prošlosti Rijeke saznat ćemo čitajući povijesne spise, ali i literarne zapise riječkih književnika različitih nacionalnosti. Erik Vio ponudio je u svojoj proznoj knjizi *Stranputice slobode* (*Irwege der Freiheit*, Köln, 1978., Rijeka, 1997.) viđenje minulih zbivanja iz vlastitoga rakursa. U Hrvatskoj je knjiga objavljena dvadesetak godina nakon nastanka, u dobrom prijevodu

Amira Muzura. Riječ je o knjižica autobiografskih zapisa (26 kratkih poglavlja), intimnoj ispovijesti ispričovijedanoj u 1. licu u kojoj do izražaja dolazi lik potomka poznate građanske obitelji, koji će postati vrhunski stručnjak na polju medicine, ali i liberalni intelektualac, humanist neopterećen socijalnim, rasnim, vjerskim i političkim razlikama. Tekst se motri kao kreativan proces autorovog (samo)prikazivanja okoline s refleksijama o nacionalnom identitetu. Autorov je intelektualni iskaz raspravljački usmjeren egzistencijalističkim pitanjima te filozofskim, političkim, medicinskim i umjetničkim razmatranjima. Pogled u prošlost grada započinje 1914. god., sjećanjima četverogodišnjega Erika na razdoblje Austro-Ugarske Monarhije. Snažne senzacije iz djetinjstva prizivaju motive kratkotrajnog bezbrižnoga razdoblja. In medias res uvodom započinje storija budućega liječnika, a početna su poglavlja ispričovijedana iz dječjega rakursa jer se Vio zbog objektivnosti pripovijedanja priklanja tehnici *infantilnoga pripovjedača*. Pred početak Prvog svjetskog rata nemir se mogao osjetiti u svakom kutku grada: *"Ujesen se vratismo u grad na moru. Djed je živio kraj velike luke odakle su parobrodi vozili do mjesta na suprotnoj strani, budući da je grad ležao u zaljevu zatvorenom s juga otocima pa se činilo da stoji na velikom jezeru. Mi smo stanovali više, na brežuljkastom dijelu iza Guvernerove palače. Najljepše je bilo u nadvojvodskom vrtu, u koji su tek malobrojni imali pristupa, gdje je visoko drveće na više mjesta oblikovalo šumarke. Bio je tu i ribnjak s lopočima i zlatnim ribicama, brojne tajanstvene gusto zarasle staze, aleja jorgovana i vidikovac s kamenom pločom na kojoj je stajalo uklesano da je tu sjedila pokojna carica Elizabeta (također ubijena od jednog anarhiste). Park su čuvali veliki bijeli psi čuvari."*⁶

Zanimljivo kako osim djeda autor ne opisuje ostale članove vlastite obitelji. Opisi Rijeke su sugestivni i dojmljivi, no autor u tekstu ne navodi ime grada. Uglavnom koristi sintagme: *grad na moru*, *velika luka*, *moj rodni grad*, što je vrlo znakovito. Pritom apostrofira politička podijeljenost stanovništva po završetku rata, kao specifičnost povijesne Rijeke:

*"Uspostavilo se da je stanovništvo našega grada bilo podijeljeno: neki su htjeli Italiji, drugi novonastaloj Jugoslaviji, treći su opet željeli ostati autonomni, kao državnica za sebe. Mnogi su mi Talijani bili simpatični, a u čast se ljudi kao Silvio Pellico i Garibaldi nije moglo sumnjati... Za kratko vrijeme osjetio sam da pitanje nacionalnosti uopće nema smisla, da su značajni samo jezici od kojih svaki na svoj način može nekome prenijeti osjećaj unutrašnjeg titranja."*⁷

⁶ E. Vio, *Stranputice slobode*, str. 7.

⁷ Isto, str. 9.

Etnički odnosi nikada nisu jednostrani, etnicitet je proces u kojem se različitost drugih koristi sa ciljem jačanja osjećaja vlastite identifikacije, a kako se mjerila razgraničavanja mijenjaju, pokazuje kako je etnicitet nestalan [12]. Tijekom 1919. previranja jačaju te se Riječani moraju opredijeliti, tako i djed kojem je djed veličao svoje germansko porijeklo. U tom segmentu dolazi do izražaja piščev apolitični humanizam budući da je zarana osjetio sputanost nacionalnom određenošću. Nastojao je ugoditi djedu koji je htio da se njegov unuk osjeća Nijemcem: *"Mogao sam mu to obećati mirne duše, budući da sam znao da nikad ne bih zaboravio jezik, a za mene se radilo samo o tome. Ništa me ne bi moglo spriječiti da istodobno budem i Talijanom, Francuzom ili Englezom."*⁸

Po pripojenju Rijeke Kraljevini Italiji Vio se kao srednjoškolac nije opterećivao političkim prilikama i nacionalnim pitanjem. Obiteljska putovanja diljem europskih metropola, ljetni praznici u Engleskoj i studij u Rimu omogućili su mu da proširi svoje duhovne horizonte i neopterećeno promišlja o nacionalnim pitanjima i etničkim prijedporima. Čak mu se i otac odrekao gradonačelnštva jer se nije slagao s D'Annunziovom politikom. Vio je svjedočio petodnevnom rat u Rijeci i ranjavanju Poete gledajući zbivanja s prozora kuće u kojoj je živjela njegova obitelj. Mladić se u gimnaziji sprijateljio s Rudolfom Schwarzom, mladim buntovnikom s kojim je dijelio strast prema čitanju i filozofiji. Proučavajući filozofiju Vio izoštrava svoj kritički um te osuđuje politiku nacionalizma koja je potiskivala prava manjina zbog čega Italiju doživljava kao veliki zatvor: *"...prije svega potiskivanje manjina koje su govorile njemački i hrvatski, a za koje su postojale samo talijanske škole, kao i činjenica da je mnogim našim znancima iz političkih razloga oduzeta putovnica. Za Rudolfa i mene putovnica je bila most u svijet slobode."*⁹

Zbog masovne psihoza i stanja straha razmišlja o odlasku u Njemačku, no kako mu minhensko sveučilište nije moglo jamčiti zaposlenje nakon studija, odlučuju se za studij medicine u Rimu. Na čestim proputovanjima zapaža neugodne promjene u rodnome gradu i u sugestivnim opisima, nadahnutim prikazima ekonomskoga stanja nekada prosperitetnog urbanog središta, otkriva se kao lucidni promatrač minulih zbivanja: *"...Nakon priključenja Italiji naša je luka ne imajući zaleđa snažno nazadovala, a činjenica da je linija do Ancone i dalje postojala, bila je jednom od bezizglednih mjera Vlade kako bi se zadržao privid trgovine koje nije bilo. Stoga nam se činilo kao da su pomorske vožnje upriličene radi nas, osjećaj koji se još više pojačavao kada bi noću čitav jedan vlak čekao u luci samo na nas i potom se odvezio natrag*

⁸ Isto, str. 10.

⁹ Isto, str. 13.

do kolodvora gdje su ulazili drugi putnici. Bilo je u tom putovanju nečeg bajkovitog, onostranog, a galebi koji su nas pratili podsjećali su na krilate prilike nad smrtnikom.”¹⁰

Period studiranja u Rimu obilježen je političkim previranjima u međuraću. Svi Talijani koji su obnašali javnu službu bili su primorani pristupiti fašističkoj stranci – stoga je i Vio s Rudolfom, unatoč suprotnim uvjerenjima, teška srca kompromisno pristupio Stranci. Iako su se već odlučili iseliti iz zemlje, morali su nakon diplome odraditi dvogodišnju staž kao bolnički asistenti, što im je bilo neophodno za liječničku karijeru. Kritizirajući nacionalističku zaludenost, patos i pompoznosti fašizma Vio navodi sličice iz rimskoga razdoblja kojima je osobno svjedočio. Ludilo fašizma u potpunosti je ogoljeno je na stranicama romana: *“Fašizam je pokazivao fasadu reda i stege. Straga su vladali nečasnost, laž i obmana koje idu uz politiku svuda, ali ne uvijek u takvoj mjeri. Valja li to pripisati samo režimu ili i karakteru naroda, ne mogu prosuditi. Možda je jedan odgovarao drugome. U svakom se slučaju čini da je danas, 35 godina nakon pada fašizma, pri otrgnutoj fasadi, ogoljelo zlo ostalo nepromijenjeno.”*¹¹

Erik često putuje u Englesku gdje se upisuje u registar liječnika pa je pod prismotrom tajne policije. Kako bi se izbavio od pogibelji, 1936. godine prihvaća dvogodišnju stipendiju u Japanu i odlazi iz uzavrele Europe i nalazi posao u Institutu za zarazne bolesti u Kenkiujou. Mladi Europljanin zapaža razlike među dvama kulturama, pohvalno se izražava o japanskoj gostoljubivosti, ljudskom poštenju i poimanju časti. U Zemlji Izlazećeg Sunca mogao je mnogo naučiti o “slobodi” i “ljudskom dostojanstvu”. Kao stranac nije bio u opasnosti da bude uvučen u rat koji je Japan vodio u Kini, no kako je Japanom zavladao jaki fanatizam, s olakšanjem je dočekao zaposlenje u

---

¹⁰ Isto, str. 14.

¹¹ Isto, str. 20. Posebno je intrigantna neobična epizoda s Mussolinijem, živo literarno svjedočenje o neplaniranom atentatu na Dučea 1936. god., nepoznato službenoj historiografiji. Duče je posjetio nov Rentgenološki institut u Rimu gdje je Rudolf Schwarz radio u svojstvu asistenta. Mladić je neočekivano došao na ideju da sakrije pištolje u ogrtaču, kako bi mogao nesmetano pucati u Mussolinija. Za razliku od slike nekadašnjeg diktatora, čovjeka nabijena snagom i napetošću, Duče je izgledao sasvim drugačije: “Bio je u uniformi, ali jao! Umjesto zbijenog snažnog tijela dolazila mi je ususret prilika koja je pretvarala svaki korak u nesigurno titranje teškog trbuha. Kad mi se približio, zagledao sam se u njegove velike smeđe oči koje su bezizražajno i umorno buljile u prazno. Umjesto teatralne, fascinirajuće osobe koje sam se sjećao, gledao sam pred sobom debelog, tromog, istrošenog čovjeka. Prošao mi je toliko blizu da me je skoro okrznuo. Držao sam revolver čvrsto u rukama i nisam pucao. Je li me zadržao u zadnjem času kukavičluk, strah od samoubojstva koje bih morao počinuti da bih izbjegao neminovno veće zlo, ili je to bilo razočaranje tim jadnim čovjekom, njegovim velikim trbuhom koji se prevalio, njegovim ukočenim okom lišenim sjaja koje bi se slomilo od tuge? Ne znam. Samo znam da moram nešto poduzeti kako bih dokazao samome sebi da nisam kukavica.” (str. 24. i 25.)

bolničkoj upravi međunarodnoga setlmenta u Šangaju. Predratni je Šangaj bio pod stranom upravom - luka blagostanja i slobode. No, ubrzo dolazi do sukoba Kineza i Japanaca pa je mladi liječnik neko vrijeme liječio ranjene u zatvoru. Pišući o nacionalnim previranjima u ekstremnoj situaciji Vio apostrofira kako etnički odnosi nikada nisu jednostrani jer je identitet pitanje pripadnika i ne-pripadnika, pa se razriješavaju kroz suodnos *manjinske* i *većinske* grupe. Upravo su kulturne različitosti početkom 20. stoljeća bili pokazatelji identiteta, dok geografska nepropusnost granica nije dopuštala stvaranje hibridnih oblika identiteta. S time se Vio susreo u rodnom gradu. Etnički su sukobi eskalirali polovinom 20. stoljeća. Kako je jezik bitno utjecao na kolektivnu svijest zajednice, sukobljene etničke zajednice smatrale su jezik najznačajnijom identifikacijskom odrednicom [3]. Iz tog je rakursa Vio doživio sukob kineskog i japanskog etniciteta.

SLOBODA KAO ZADANA DIMENZIJA

Iako bismo od jednog liječnika očekivali razmatranja o medicinskoj struci, Viovi su sugestivni solilokviji usmjereni drugim temama. U svojim esejističkim ekskursima tek se kadšto osvrne na područje zdravstva i liječničke struke. U Šangaju je organizirao logor za izbjeglice, snalazeći se s osobljem kako je znao i umio s epidemijama kolere, meningitisa i tifusa. Čak je obavljao i kirurške operacije, asistirajući dr. Hsiua, te ubrzo postaje šef kirurgije Generala hospotala, bolnice za strance. Kada je u rujnu 1939. izbio rat, Vio je ponuđeno da preuzme njemačko državljanstvo, što je odbio i prijavio se na engleski konzulat kao dobrovoljac. Tako je Riječanin 1943. god. vodio ratnu bolnicu u svojstvu liječničkoga savjetnika za saveznike. Po kapitulaciji Italije biva uhićen i interniran u saveznički logor, no i tu se dobro snalazi, pomažući Talijanima i Englezima. Japanci su se korektno vladali prema zatvorenicima pa je mladi liječnik mogao nesmetano obavljati svoj posao s uglednim kolegama. Promišljajući o zdravstvu Vio raspravlja o medicini i nadriliječništvu, učinkovitosti akupunktura, Kirilianovim zrakama ili tajnovitim izlječenjima. No, i u tim razmatranjima autor se manje otkriva kao liječnik i kirurg, a više kao pomni analitičar ljudskoga karaktera. Zanimljivi portreti u *Stranputicama slobode* nisu izmišljeni likovi, već egzotične osobe koje je Vio upoznao u svojoj liječničkoj praksi. Obavljajući svoj humani poziv susretao je neobične ljude i saznavao njihove različite sudbine, jednostavno, život mu se ponudio kao podloga za literaturu. Među njegovim pacijentima našli su se i poznate ličnosti, poput znamenitog talijanskog književnika Curzia Malaparte koji je 1957. godine teško bolestan posjetio Crvenu Kinu.

Opisujući zgode iz svoje liječničke prakse i uspoređujući dva oprečna svijeta, Istok i Zapad, Vio je analitički rasvijetlio istočnjačku kulturu.

U svojevolumenom egzilu nerijetko razmišlja o povratku u svoj zavičaj: "... *Imao sam sreću upoznati jednog starijeg belgijskog inženjera koji je govorio hrvatski koji sam ja učio s namjerom koja se nikad nije ostvarila – vratiti se nakon rata u svoj rodni grad... Na povratak u moj rodni grad nije se moglo ni pomišljati, budući da su, zbog "oslobođenja" koje je ondje nakon rata nastupilo, mnogi stanovnici napuštali svu svoju imovinu i prebjegli u inozemstvo.*"¹² Pisac s neskrivenom ironijom progovara o poslijeratnom političkom sustavu i djelovanju vlasti na okupiranom teritoriju Kvarneru. Razmišlja o teškom položaju riječkih Talijana koji su se trebali nacionalno opredijeliti, a u slučaju da nisu prihvaćali jugoslavensko državljanstvo, bili su primorani napustiti zemlju. Unatoč propagandi bratstva i jedinstva optanti su proživljavali godine zapostavljanja i progona. Rijetki ulomci posvećeni Rijeci i neimenovanje grada svjedoče koliko je Vio zapravo distanciran – nalazeći se na liniji razmišljanja kako se nitko ne može osjećati ugodno u ulozi stranca na zemlji u kojoj je rođen.

Budući da osjeća mržnju Kineza protiv stranaca jer im je godinama bilo povrijeđeno častoljublje, Vio napušta Šangaj i seli u Hong Kong. Kineski je grad za razliku od ostatka zemlje bio pod savezničkom upravom. Građani su oduševljeno primili američke osloboditelje i nitko nije mogao predvidjeti da će se ova dva naroda za nekoliko godina boriti u Koreji. Poslijeratni Hong Kong bio je prosječan kineski grad s 400 000 žitelja, čak je zaostajao u industrijskom i tehničkom napretku za Rijekom iz Viova djetinjstva. Osim vojnih vozila na ulicama buduće metropole 1945. godine uopće nije bilo osobnih vozila: u gradu je bilo tek 5 automobila koji su pripadali organizaciji *Land Transport!* No, za razliku od mediteranskoga grada čiji je razvoj zastao [15, 18], Hong Kong će sljedećih desetljeća udesetostručiti broj svojih stanovnika, a Vio će svjedočiti naglom razvoju grada koji je uživao međunarodnu deviznu slobodu. Sljedećih 28 godina obavljao je liječnički poziv u Hong Kongu i upoznao dobre strane istočnjačke kulture, kinesku pravičnost i uređenost društva, smisao Kineza za red i pravdu.

Iščitavajući stranice romana koje opisuju to razdoblje nastojat ćemo ispitati sociološku razinu literarizacije različitih identiteta u kineskoj metropoli. Objašnjenje naslova ostvaruje se na alegorijskoj razini iskaza – *sloboda* kao konotativni pojam i povijesno zadana dimenzija. Viova je dijagnoza krize modernoga društva neupitna – budući da je sputana sloboda razvijanja

---

¹² Isto, str. 54. i 55.

čovjekova duha. Kako ga je zanimala politika, riječki kirurg intenzivno promišlja o budućnosti svijeta. Liječničko-filozofska studija političke situacije i duhovnoga stanja suvremene civilizacije pobuđuje crne slutnje. Upitno je može li čovjek uopće podnijeti potpunu slobodu. Vio ne opravdava ruski komunizam jer drastično ograničava i potiskuje čovjekovu slobodu, jednako tako kritizira i politiku aparthejda u Južnoafričkoj Republici. Smatra kako je stanovništvo Zapadne Europe demoralizirano unatoč ekonomskom blagostanju. Promišljajući o odnosu moći na svjetskoj razini, pozitivno govori o Americi, ali nagoviješta dva velika problema - monetarnu i energetska krizu. S razvijenom ekološkom i moralnom svijješću dvoji kojem se političkom sustavu prikloniti: dok je komunizam odveć brutalan a kapitalizam sebičan, demokracija koja je najviše obećavala nalazi se pred raspadom. Kao humanist i intelektualac strahuje za sudbinu čovječanstva jer sloboda pojedinca može biti pregažena tempom tehničkoga napretka. Drži kako čovjekova stvaralačka moć stoji u izravnom odnosu s njegovom slobodom, no ljudi to ne uviđaju jer je današnja civilizacija materijalistički orijentirana. Stoga Vio nije optimist glede budućnosti čovječanstva jer je narušena ravnoteža između čovjeka i prirode, etičnosti i morala. Nadalje, valja strahovati od političkih pritisaka i atomskoga rata, stoga današnji svijet stoji na ivici provalije. Na pitanje treba li očajavati nad budućnošću Vio navodi Krišnine riječi – moramo se pomiriti da svaki oblik bivstvovanja ima svoj kraj i u tome se treba ugledati u Prirodu.

U *Stranputicama slobode* autor otvara brojna pitanja: što određuje čovjekovu sudbinu – pripadnost naciji, obitelji, ideologiji ili samome sebi, problem zajedničkoga suživota različitih kultura koje dijele zajednički prostor, narod i poimanje naroda, ideološku opterećenost oprečnih politika. Pritom nije riječ tek o artikulaciji lokalnih potreba za razgrađivanjem općeprihvaćene univerzalne povijesti, već o postupku propitivanja karaktera istine kroz estetsko iskustvo promoviranja čovječnosti, izvan mitizacijskih okvira. Smireno i misaono esejiziranje Erika Via nudi mnoštvo zanimljivih opservacija, ali je s estetskoga stajališta lišeno literarne nepredvidljivosti. Viova je rečenica iskaz kulturnoga intelektualca, stoga je intimni dnevnik liječnika svojevrsno sumiranje životnoga "salda", zanimljiv prije svega s kulturno-povijesnoga aspekta.

UMJESTO ZAKLJUČKA: KULTURA KAO MOST MEĐU NARODIMA

Dok se službena povijest bavi političkim pitanjima, primjeri iskrene dobrote zabilježeni u intimnim kronikama nadvladavaju nacionalne, vjerske i ideološke barijere. To je i potvrda teze Homi Bhabhe o dvojbenu predodžbi kulture kao čiste, u sebi zatvorene tradicijski i identitetski pouzdane instance. Ona se konstituira preklapanjem i miješanjem različitih kultura. Ako se kolektivitet pojmi jedinstvenom kategorijom, odrazit će se kao nasilje nad onima koji ne odgovaraju postavljenim kriterijima [4].

Prozni se uradak priznatoga kirurga tek dijelom uklapa u korpus riječke memorijalističke proze s temom "ostanka" i "odlaska", mahom književnika talijanske manjine [16, 17]. Riječ je o autorima koji u svome genetskom kodu baštine pripadnost dvojnim nacijama. Iščitavajući *Stranputice slobode* propitivali smo utjecaj ratnih zbivanja na sudbinu pojedinca. Promatrajući odjeke socijalnih zbivanja kroz očiste autora / intelektualca, zanimao nas je njegov doživljaj problematike suživota u višekulturnoj sredini, tj. na koji način Vio progovara o povijesnim mijenama i problemima identiteta koje prodiere u tkivo društva i nacije. U njegovom se autoreferencijalnom iskazu etničko pitanje ne ostvaruje tek kao "literarni ukras". Pisac u *Stranputicama slobode* progovara o mogućnosti interkulturnoga dijaloga i miroljubivoj koegzistenciji bez obzira na vjerske, nacionalne i kulturne razlike među narodima. On navodi povijesne traume koje su odredile sudbinu mnogih poznatih i manje poznatih povijesnih ličnosti. Kroz projekciju Hong Konga iščitava se identifikacijska okosnica romana. Ona proizlazi iz piščeve provokacije ideološke perspektive socio-kulturnih odnosa, tj. propitivanja projekcija višekulturnosti kao (ne) sklada različitosti [7, 11]. Tjeskobna vizura rodnoga grada u poratnome razdoblju u kontrastu je s razvojem kineske metropole, ali i s piščevom slikom urbanoga središta iz njegova djetinjstva. Riječki topos, konglomerat kultura koji je pojedincima nudio velike mogućnosti napretka i blagostanja postaje provincijska sredina koja guši višekulturni urbanitet. U trenutku kada je stvarao proznu memorabiliju svojega života pisac je duboko zašao u sedmo desetljeće. Kroz svoj jasni i jednostavni iskaz čitatelju se otkriva smireni lik humanog pacifista i intelektualca suočenog s ekstremnim situacijama u kojima se našao. Suočen s vlastitim identitetom, ali i s *drugim* s kojima je dijelio životni prostor, često se nalazio na raskrižju povijesti, ne želeći se opredijeliti u ratnom sukobu, pomažući potrebitima, oboljelima i povrijeđenima kako je najbolje umio. Apolitičan po svome habitusu, Erik Vio je pravi građanin svijeta, ali i apatrid kojem je vlastiti grad postao stran zbog čega je izgubio kontakt s njim. Čini se kako je, za razliku od brojnih raseljenih Fiumana,

Vio uspio istisnuti rodno mjesto iz svoje duše, ne osvrćući se nostalgично za kvarnerskim arealom iz kojeg se kao mladić otisnuo u svijet. Suočen s egzistencijalnim pitanjima, sociološkim promjenama i ljudskim bezumljem odlučuje se za život u kineskom velegradu, mada je zbog svoje visoke pozicioniranosti u liječničkoj struci mogao birati mjesto svoga boravišta. Viova je fascinacija višekulturnošću Rijeke najprije zasjenjena erupcijom fašizma a potom represijom komunizma. Zbivanja u poraću i socijalistička preobrazba rodnoga prostora zatamljuju želju za povratkom u matičnu luku stvarajući osjećaj nelagode i nepoželjnosti u vlastitom gradu. Na neki način mentalno izmješten Vio vlastiti zavičaj, poradi svoje apolitičnosti i egzistencijalne opredijeljenosti, doživljava tuđim. Stoga radije bira život na drugom kontinentu. Kroz svoj literarni zapis Vio ne traga za odgovorima, već odavno pomiren s vlastitom sudbinom on ne traži potvrdu je li ispravno postupio zaboravivši rodni grad. Čitajući poglavlja ove kratke proze dade se zaključiti kako je izbor zapravo bio nemoguć. U *Stranputicama slobode* autorov pacifistički stav jasno dolazi do izražaja: spokoja nema bez boli i patnje, bez obzira o čijem se rodoslovlju radi, na granicama svjetova grubo se prožimaju osobna i književna iskustva [13]. Viovo djelo nalazi se na sličnoj idejnoj podlozi kao i Ramousov roman *Il cavallo di cartapesta (Kaširani konj)* – govori o povijesti koja ubire svoj danak, a u svemu tome pati obični mali čovjek [20]. Poput fjumanskoga književnika i Vio izmiče zamki jednoznačnosti, nudeći humanističku viziju čovjekova identiteta. Možemo primijetiti kako su ova dva žanrovski oprečna teksta bliska po ozračju pomirljivosti na idejnoj razini iskaza. Oba autora naglašavaju razumijevanje i snošljivost prema *drugom*, prihvaćajući spoznaju o neminovnosti zajedničkoga suživota, ne samo kao neizbježnu zadanost, nego kao bogatstvo različitosti koja oplemenjuje. Dok Ramous razotkriva ekspresivnost proživljenih strahota u rodnome gradu iz kuta talijanskoga Riječanina, Vio secira sociološke promjene u širem kontekstu kroz sudbine malih običnih ljudi izmještenih i udaljenih iz svoga zavičaja. Za razliku od Ramousa koji ostaje u rodnome gradu spreman prihvatiti težinu ostanka (kao i njegovi sugrađani), Vio odlazi iz grada svojih predaka priklonivši se koloniji raseljenih Riječana diljem svijeta [17]. Pritom uspijeva odbaciti ideološki teret nacionalizma i osloboditi se čvrste veze s prošlošću, prihativši lik čovjeka našega vremena. Okrenuvši se budućnosti u svojim je zapisima održao sjećanja živim, svjesno se oslobađajući mentalnih ograničenja koja bi mogla opteretiti percepciju stvarnosti. Erik Vio je slijednik one velike kulture koja se i sama obnavlja u vlastitim mijenama [21], on je građanin svijeta koji u kulturi nalazi most među narodima i civilizacijama. Njegova proza odašilje

poruku mira kao mogućnost oslobađanja od povijesnoga tereta i nacionalnih mitova, stoga se njegov iskaz skladno uklapa u današnju politiku globalizacije, Europe miroljubive koegzistencije različitih nacionalnosti. U kontekstu brojnih kulturnih i ekonomskih promjena kroz koje Rijeka prolazi posljednjih godina *Stranputice slobode* nude pogled *izvana* popunjavajući literarni mozaik raseljene Rijeke. U tom kontekstu se proza koja evocira uzbuđljiva iskustva Viova života djelimice uklapa u korpus ljudanske književnosti bez koje bi bio nezamisliv kozmopolitski identitet Rijeke.

IZVORI I LITERATURA

1. Bačić-Karković, Danijela. 2008: *Rijeka u priči*, Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
2. Bárberi Squarotti, Giorgio. *La narrativa italiana del dopoguerra*, Capelli, Bologna, 1968. *Egzil, emigracija, novi kontekst*, Književna smotra, god. XXIX/1997., br. 104.-105., Zagreb 1997.
3. Benhabib, Seyla. *Democracy and Difference*, Princeton, University Press, 1996.
4. Bhabha, K. Homi. *The location of culture*, London, Routledge, 1994.
5. Damiani, Alessandro. Jezik i kultura u Rijeci, Književna Rijeka br. 4(13), Rijeka, 2008., str.4.–70.
6. Derrida, Jacques, *Positions*, tr. A. Bass. Athlone Press, London, 1981.
7. Eagleton, Terry. *Ideja kulture*, prev. G. V. Popović, Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.
8. Fabio, Nedjeljko. *Ruža vjetrova, Sjevernojadranski i drugi eseji*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2003.
9. Fried, Ilona. *Fiume città della memoria, 1868–1945*, Del Bianco, Udine, 2005
10. Grupa autora. *Jezik i identiteti*, urednica J. Granić, HDPL, Zagreb – Split, 2007.
11. Hall, Stuart. *Cultural Identity and Diaspora*. U: James Naremore, Patrick Brantlinger (ur.), *Modernity and Mass Culture*. Bloomington-Indianapolis, 1991
12. Jenkins, Richard. *Rethinking Ethnicity*, London: SAGE Publications, 1997
13. Konestra-Srdoč, Ines. *Pisci riječkog egzodusa*, u: *Fluminensia*, god. 8, br. 1–2, Rijeka, 2004., str., 31–42.
14. Lazzarich, Marinko. *La frontiera letteraria: rapporti al di là e al di qua del confine*, u: *Pagina Zero*, num. 9, Udine, 2006.
15. Lehan, Richard. *City in Literature: an intellectual and cultural history*, Bercley / Los Angeles: University of Press, 1998.
16. *Letteratura dell' esodo*, La Battana, XXVII, br. 97.-98., Edit, Rijeka, 1995.
17. Mazzieri Sanković, Gianna. *Il cantore della realtà dell' assurdo*, La battana, n.157/158, Rijeka, 2005., pp. 9–27.
18. Pizzi, Katia. *The City in Search of an Author: The Literary Identity of Trieste*, London and New York: Sheffield Academic Press-Continuum, 2001.
19. Pužar, Aljoša. *Citta di carta / Papirnati grad, La letteratura italiana di fiume nell Ottocento e nell Novecento*, Edit Rijeka, ICR, Rijeka, 1999.
20. Ramous, Orlando. *Il cavallo di cartapesta*, Edit, Rijeka, 2008.
21. Škrobonja, Ante. *Dr. Erik Vio – od Eskulapa do Kaliope i Euterpe*, pogovor knjizi *Stranputice slobode*, Hrvatski liječnički zbor, Rijeka, 1997., str. 113–115.

22. Weeks, Jeffrey. The Value of Difference, u: *Identity: Community, Culture, Diference*, Ur. J. Rutherford. Lawrence & Wishart, London, 1998., str. 88–89.

SAŽETAK

*Povijesni image višekulturne Rijeke potvrđuje činjenica kako su mnogi znameniti Riječani pripadnici različitih nacionalnosti. Život Erika Via (1910.–1996.), priznatoga kirurga svjetskoga glasa, podsjeća na sudbinu mnogih raseljenih Riječana koji su odabrali život u egzilu. Po završetku studija u Rimu Vio gotovo tri desetljeća obavlja liječnički poziv u Hong Kongu. Postavlja se pitanje: bira li riječki kirurg život u Hong Kongu jer ga podsjeća na rodni grad? Korijene navedene teze autor nalazi u Viovu romanu *Stranputice slobode* (*Irwege der Freiheit*, Köln, 1978), specifičnoj liječničko-filozofskoj dijagnozi duhovnoga stanja današnje civilizacije. Rijetki ulomci posvećeni Rijeci svjedoče koliko je Vio zapravo distanciran – suočen s vlastitim identitetom, ali i s drugima s kojima je dijelio životni prostor, riječki je liječnik postao pravi građanin svijeta, ali i apatrid bez vlastitih korijena. Kroz projekciju Hong Konga iščitava se identifikacijska okosnica romana, piščeva provokacija ideološke perspektive socio-kulturnih odnosa. Interpretacijom romana *Stranputice slobode* nastoji se ispitati sociološka dimenzija literarizacije dvojnih identiteta u prostoru granice. To aktualizira i pitanje drugosti, odnosno snošljivosti prema drugome.*

Ključne riječi: književnost granice; povijest; iseljenička tematika; potisnuti identitet; Erik Vio.